

УДК 37.018.1 : 392.3

Профорієнтаційний потенціал сучасного родинного виховання: ризики і небезпеки

І.І. ДОРОЖКО

Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди, м. Харків, Україна,
E-mail: psychotherapy16@gmail.com

Авторське резюме

Свідомий вибір професії, ознайомлення дітей, підлітків та молоді з ринком праці, формування самодисципліни і людських якостей, необхідних для бажаного місця роботи чи посади, є важливою функцією родинного виховання. У сучасних суспільствах з прискореними темпами модернізації людина змушена змінювати професії упродовж життя і займатися безперервною освітою, щоб зайняти гідне місце на ринку праці. Родинне виховання, яке у питаннях профорієнтації керується виключно настановами здорового глузду або орієнтується виключно на престижні професії, може спричинити життєвий крах молодій людині у ситуації знецінення життєвого досвіду батьків. Це ж саме стосується й цілеспрямованого формування династій та еліт, одним з інструментів якого є родинне виховання, що формулює розвиток особистості у напрямку, заданому родинною професійною традицією. Ризики, пов'язані з втратою свободи вибору, криють у собі загрозу самореалізації особистості, якщо її життєві плани не збігаються з планами родини. На відміну від профорієнтаційних настанов родинного виховання в індустріальному суспільстві у постіндустріальну добу профорієнтаційна робота в рамках родинного виховання радше має акцентувати ті моменти, які торкаються етики праці та формування людських якостей, необхідних для пристосування до змін на ринку праці в умовах активного та мобільного суспільства.

Родинне виховання відіграє надзвичайну роль у професійній самореалізації особистості. Адже саме у родині відбувається перше входження до світу праці, формування самодисципліни, що не в останню чергу визначається родинними цінностями, змістом і настановами родинного виховання.

Ключові слова: особистість, родина, родинне виховання, постіндустріальна доба, профорієнтаційна робота, сімейні стосунки, родинні цінності.

Job presentation potential of modern family education: risks and hazards

I.I. DOROZHKO

Kharkiv national pedagogical university H.S.Skovoroda, Kharkiv, Ukraine,
E-mail: psychotherapy16@gmail.com

Abstract

Important functions of family education are conscious choice of profession, familiarization of children, adolescents and youth labor market, formation of self-discipline and personal qualities required for the desired work or position. In modern societies with rapidly modernizing people have to change profession and engage in during their life continuing education to take its rightful place in the labor market. Family education, which in questions of career counseling is guided by common sense guidance only and focuses solely on the prestige of the profession, could cause the collapse of a young man living in a situation of impairment

© I.I. Дорожко, 2014

experiences of parents. The same applies to the purposeful formation of dynasties and elite, an instrument which is family education that defines personality development in the direction of a given profession a family tradition. Risks connected with the loss of freedom of choice, hide a threat of self-identity, life plans if it does not coincide with the plans of the family. In contrast to career guidance of family education in industrial society in the post-industrial time vocational work under family education should emphasize more the points that affect the work ethic and the formation of human qualities necessary to adapt to changes in the labor market in terms of active and mobile society.

Family education plays a crucial role in professional self-identity. After all, it comes first in the family to include the world of work, the formation of self-discipline, not in the least defined family values, meaning and guidance of family education.

Key words: individual, family, family education, postindustrial era, vocational work, family relationships, family values.

Постановка проблеми. Свідомий вибір професії, ознайомлення дітей, підлітків та молоді з ринком праці, формування самодисципліни і людських якостей, необхідних для бажаного місця роботи чи посади є важливою функцією родинного виховання. У сучасних суспільствах з прискореними темпами модернізації людина змушена змінювати професію упродовж життя і займатися безперервною освітою, щоб зайняти гідне місце на ринку праці. Родинне виховання, яке у питаннях профорієнтації керується виключно настановами здорового глузду або орієнтується виключно на престижні професії, може спричинити життєвий крах молоді людини у ситуації знецінення життєвого досвіду батьків. Це ж саме стосується й цілеспрямованого формування династій та еліт, одним з інструментів якого є родинне виховання, що формує розвиток особистості у напрямку, заданому родинною професійною традицією. Ризики, пов'язані з втратою свободи вибору, криють у собі загрозу самореалізації особистості, якщо її життєві плани не збігаються з планами родини. На відміну від профорієнтаційних настанов родинного виховання в індустріальному суспільстві у постіндустріальну добу профорієнтаційна робота в рамках родинного виховання радше має акцентувати ті моменти, які торкаються етики праці та формування людських якостей, необхідних для пристосування до змін на ринку праці в умовах активного та мобільного суспільства.

Сім'я – це динамічна структура, яка змінюється протягом життєвого циклу. У цілому, визнання того, що соціальні потреби побудовані в (або через) різні часові системи відліку сприяє більш точному аналізу різноманітних і мінливих потреб молодих людей та їх сімей. Крім того, тимчасова перспектива також нагадує про те, що молоді люди є не просто пасивними одержувачами соціальної культури. Молоді люди мають потенціал, щоб відігравати важливу роль у визначенні вимог у сфері соціальної політики і створенні передумов. Таким чином, молоді люди можуть бути піонерами в новаторській системі формування вимог і змін соціальних структур, у створенні більш справедливої соціальної політики. Це може також сприяти задоволенню різноманітних потреб молодих

людей та їхніх сімей у швидкозмінливому світі.

Важливо також визнати, що існують бар'єри, які перешкоджають прогресу в сфері сімейної політики, такі як відсутність досліджень, що пропонують вирішення проблеми впливу на сімейну політику, координація між багатьма взаємозалежними секторами політики і програм по частині «фінансування» і неопослідовність у зв'язку з їх виконанням.

Конфлікт цінностей і ідеологічних зіткнень, які підривають консенсус щодо політичних дій, також є основним бар'єром. Велика частина пунктів порядку денного такої політики, відповідно до досліджень наукового світу, розглядаються тільки при наявності консенсусу, необхідного для її реалізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним з ключових питань визначається схильність до індивідуалізму, до матеріального успіху, соціального статусу. Існує поширене культурне припущення, що «невидима рука» продукує індивідуальне, сімейне і соціальне благополуччя від суми компонентів, що складають нашу особистість, а не колективні заняття. Тим не менш, це припущення суперечить участі в суспільній і сімейній політиці. Споживацтво вторглося в нашу культуру [2]. Велика кількість сімей має мало вільного часу, тому що вони багато працюють не за потребою, а для придбання матеріалів, товарів. Насправді, деякі сім'ї володіють і споживають вдвічі більше, ніж їх співвітчизники у середині 1990-х років. Однією з найсерйозніших загроз для міцних сімей є економіка, яка створює культуру споживацтва, культуру, яка стала настільки потужною, що перетворює «розкіш сьогоднішню» у «завтрашню необхідність».

Ще одна загроза для існування інституту сім'ї є інституційна конкуренція, в результаті чого практика сімейної політики конкурує з низкою інших інститутів, таких як релігійні установи, громадські об'єднання, засоби масової інформації та громадськості у передачі громадянських і соціальних цінностей.

Як зазначалося раніше, співжиття різко зростає у багатьох країнах. Тим не менше, за винятком деяких країн (наприклад Швеція), сімейна політика була неуважною щодо наслідків цього вельми популярного типу сім'ї.

Наприклад, деякі американські дослідники стверджують, що соціальна політика є несподіваною у своїй допомозі сім'ям типу «співжиття» у порівнянні з їх офіційно одруженими співвітчизниками. У разі співжиття неповних сімей соціальна політика зазвичай припускає, що сімейний стан не повинен впливати на рівень забезпечення дітей залежно від доходу кожного дорослого. Шлюб відзначається актуальністю по ряду причин. Одружені чоловіки і жінки здоровіші, живуть довше і мають менше емоційних проблем. Останні дослідження підтвердили співвідношення між шлюбом і особистим щастям у різних країнах. Шлюб сприяє щастю значно більше, ніж співжиття. Одружені отці, як правило, більш активно беруть участь у житті своїх дітей і немає сумнівів, що діти живуть краще соціально, психологічно і фінансово (за умови, безконфліктного шлюбу) в родині з біологічними батьками в порівнянні з тими, де в сім'ї один із батьків. Тим не менше, політика зусиль по зміцненню шлюбу натрапила на значні суперечки, була неузгодженою та не підтримується центрами, фондами, державними комісіями. Це частково через ідеологічні побоювання, що шлюб є кодовим словом для незалежності жінок, таврує самотніх батьків або насильно залишає жінку в образливих патріархальних відносинах.

Мета дослідження. Розглянути профорієнтаційний потенціал сучасного родинного виховання у постіндустріальну добу.

Виклад основного матеріалу. В Україні майже 80% усіх новонароджених дітей народжуються саме в молодих сім'ях і в перші 5 років шлюбного життя. За даними Державного комітету статистики, частка дітей, народжених жінками, що не перебувають у шлюбі, зросла з 11% у 1989 році до 18% у 2000 році, до 20% у 2003 році, 28% – у 2012 році відносно показників загальної кількості новонароджених. Як наслідок – збільшення кількості неповних сімей, в яких виховні функції набувають нових форм.

Суттєвим є питання щодо розірвання шлюбних відносин. Молоді люди, які мають досвід життя розлучених батьків, знаходяться в більш високому ризику по ряду побічних ефектів, багато з яких впливають на їх власну лінію поведінки в перехідний період. Наприклад, молоді люди потрапляють в сім'ї з вітчимом або мачухою, як правило, йдуть з дому і частіше розлучаються. Багато людей також стурбовані високими показниками розлучень, особливо в Сполучених Штатах, в порівнянні з багатьма іншими промислово розвиненими країнами. У результаті багато країн розглядають законодавство, яке б накладало обмеження на розлучення без причини. Прихильники цієї зміни стверджують, що коли закони більш суворі, наприклад, в Італії, розлучень менше. Тому, створюючи важкі умови для отримання

розлучення або збільшуючи число дітей, що живуть з обома батьками, можна надавати позитивний вплив на дітей і їх сім'ї.

Дослідники стверджують, що ця думка є спрощеною, тому що розлучення може бути вигідним для дітей. За певних умов, наприклад коли батьки перебувають у стані постійних протиріч. Закон, що утруднює розлучення, дійсно може створити більше проблем, таких як утримання дітей і батьків в постійному конфліктному середовищі. Крім того в суді необхідно довести, хто з подружжя більше страждає, хто винен в розірванні шлюбу і буде брати на себе забезпечення дітей. Таким чином, нове законодавство щодо обмеження доступу до розлучення навряд чи зробить так, що пари все одно захочуть залишитися разом. Не схоже, щоб це був найбільш ефективний спосіб боротьби з високим рівнем розлучень і їх, як правило, негативних наслідків.

Є сенс думати про політику, яка підтримує партнерські зв'язки в цілому і намагається запобігти багатьом проблемам, що ведуть до розриву. Загальні «мікросоціологічні» сімейні проблеми включають алкоголізм чи наркоманію, зради, насильство в сім'ї, відсутність прив'язаності, невирішення конфліктів і бідні комунікативні навички. Політика щодо соціальних послуг, доходу, освіти і робочого місця, таким чином, може мати позитивний вплив на відносини і полегшити фінансове навантаження. Зокрема, підтримка і послуги повинні бути спеціально розроблені для задоволення конкретних потреб пари, незалежно від сімейного стану. Таким чином, забезпечуючи більшу обізнаність, підтримку сімейних консультацій та доступ до практикумів, семінарів може бути дуже корисним і більш докладно описані нижче. Сімейне консультування може бути ефективним засобом для підтримки сімей. У консультуванні акцентується увага на конкретних проблемах, таких як конфлікт між поколіннями або шлюбні відносини [8, с.148].

Сучасна сім'я перебуває в екстремальних соціальних умовах, які в системі міжособистісних стосунків характеризуються посиленням соціально-психологічної напруженості (недоброзичливість, озлобленість, меркантильність, «тотальний зиск» тощо), поширенням песимістичних настроїв, нестабільності в соціальних очікуваннях, що загострюються через кризовий стан суспільства; втратою або знеціненням життєвих орієнтирів, зниженням впливу ціннісномотиваційних чинників до праці, соціально-творчої діяльності, пропагування меркантильності, задоволення одномоментних інтересів. Водночас перебування в таких умовах обмежує в часі прийняття рішення, мобілізує загальнолюдські чесноти для його реалізації, тоді як ситуації благополуччя, відсутності безпосередньої загрози можуть спричиняти формування снобізму, навіть духовну деградацію.

Як наслідок, проблеми корекції внутрішнього сімейного середовища вже давно перестали бути прерогативою лише членів сім'ї. Це - питання державної значущості, що зумовлено, зокрема, суспільними трансформаціями. Унаслідок трансформаційних процесів негативні утворення у свідомості громадян будь-якого віку стали настільки стійкими, що визначають стиль поведінки і діяльності тих, хто намагається захищати власну гідність і чинити опір такому повсякденню [4, с.13]. А.Осіпова описує такі напрями у корекційній роботі з сім'єю, як: психодинамічний, системний та стратегічний, екліктичний [3, с.440]. Психодинамічний напрям являє собою аналіз історичного минулого родини, неусвідомлених бажань її членів. Велика увага приділяється інсайту - усвідомленню того, як невирішені проблеми у минулому впливають на сучасні взаємодії у родині, вивченню неконструктивних способів адаптації до життя.

Системний та стратегічний напрям передбачає врахування положення модетермінованості особистості та міжособистісних відносин, згідно з яким стиль спілкування, характер взаємодії, тип виховання, з одного боку, та особливості поведінки - з іншого утворюють замкнений цикл. Сім'я розглядається як самостійна система, в якій виокремлені підсистеми, які визначаються поколінням, статтю, інтересами. У ході реалізації ідей цього підходу слід дотримуватися таких етапів: діагностичний (сімейний діагноз), ліквідація сімейного конфлікту, реконструктивний та підтримуючий етапи. Допомога сім'ї загалом стане можливою, коли психотерапевт на передній план ставитиме людську особистість, індивідуальність кожного члена родини. Небажано розглядати проблему сім'ї та окремого її представника у відриві від ситуації, за якої вона відбувається, від носія цієї проблеми, який по-різному може ставитися до того чи іншого явища.

На першому етапі відбувається типізація порушень сімейних відносин з урахуванням індивідуально-особистісних властивостей членів сім'ї. На етапі ліквідації сімейного конфлікту здійснюється виявлення та класифікація джерела конфлікту та його ліквідація засобами емоційного відреагування кожним членом родини-учасником конфлікту. На етапі реконструкції сімейних відносин здійснюється групове обговорення актуальних сімейних проблем, а на етапі підтримки - закріплюються навички емпатійного спілкування. Дотримання зазначених етапів у роботі з сімейними конфліктами сприятиме системності та послідовності корекційної роботи психотерапевта. Щодо екліктичного напрямку, то його використання у корекційній роботі терапевта з сім'єю супроводжується використанням різних за своїми психологічними механізмами методів, таких, як: групова дискусія, рольові ігри, до-

машні завдання з модифікації поведінки, аналіз та інтерпретація взаємовідносин.

У сімейній психокорекційній роботі розрізняють й такі напрями: корекцію дитячо-батьківських відносин, корекцію подружніх відносин, психокорекцію ситуації після розлучення, корекцію сексуальних проблем у родині. Для кожного напрямку роботи психологу або сімейному психотерапевту слід підбирати відповідні методики для корекції відносин у родині [3].

У напрямі корекції сімейних стосунків важливе місце займає психологічна допомога дітям розлучених батьків. Як зазначають дослідники: «У сучасному суспільстві розлучення перетворились із надзвичайної події у варіант статистичної норми» [4, с.211].

З розвитком в Україні психологічної допомоги, у дослідженнях і авторських психокорекційних програмах вітчизняних фахівців все частіше аналізуються можливості використання арт-методів у роботі з подружжям та зі всією сім'єю [6, с. 6].

Слід зазначити, що корекція сімейних стосунків є найскладнішим напрямом роботи фахівців. Розробка та підбір корекційних вправ вимагає системності та адекватності означеній проблемі, урахування вікових особливостей членів родини.

Проникливими і хвилюючими є слова З.Фройда: «Ви знаєте не гірше мене; ми з самого початку проголошували, що людина захворіє внаслідок конфлікту між вимогами інстинктів і опором, що зароджується в людині проти них, ми ніколи навіть на мить не забували про цю супротивну, відпорну, згнічувальну інстанцію і наділити її особними силами, інстинктами. Я - ця інстанція, крім того, збігається з Я загальноновизнаної психології. Проте на широкій дорозі наукового поступу і в психоаналізі не можна одночасно досліджувати всі царини і судити про всі проблеми, не переводячи духу. Нарешті ми вже зайшли так далеко, що можемо спрямувати свою увагу від згнічуваного до згнічувального і постати перед тим Я, що видається таким зрозумілим, із певними сподіваннями, що й тут пощастить виявити те, до чого людина ще неготова; проте визначити, куди ступити перший крок, було вкрай нелегко» [7, с.524].

У сучасному суспільстві сім'я знаходиться в стані кризи. Трансформуються цінності, чесноти родинності. Дана тенденція особливо поширюється серед молоді і набирає обертів.

П. Бергер описує парадокс даної ситуації, пояснюючи, що існування інституту сім'ї жорстко ставиться під питання в тих суспільствах, де він був заснований. Цей же самий інститут продовжує більш-менш триумфальний хід там, де раніше його форм не існувало [1, с. 125].

Сьогодні сучасна сім'я - це не єдиний інститут, який зазнав змін. Криза вплинула, змінила соціальні форми сім'ї, цінності і традиції.

Тоді як сім'ю, пояснює П. Бергер, продовжують розглядати як простір міжособистісного здійснення, все ж таки мають місце тривожність, невпевненість і фрустрація.

В останній період здійснюється чимало експериментів, спрямованих на зміни характеру сімейної одиниці. Деякі з цих експериментів відзначаються своєю екстремальністю. Екстремальною формою стає рух комун у Західній Європі та Америці.

Рух комун здійснює спробу зруйнувати егоїстичну складову західної нуклеарної сім'ї з метою розширення спорідненої одиниці, традиційного клану.

Розширена споріднена одиниця включає кілька дорослих, які живуть спільно і мають спільне домашнє господарство. Економічні відносини носять характер комуні, існує загальна ідея відрази до самої ідеї приватної власності [1, с.126]. Таким чином, здійснюється спроба об'єднання чесноти старої розширеної сім'ї з індивідуалізмом нуклеарної сім'ї пізнього періоду.

Автор зазначає, що в ході експерименту був накопичений певний матеріал, але його не вистачає для цілеспрямованого вивчення вищезазначеної проблеми.

Серед накопиченого матеріалу певний інтерес викликає рух кібуців у сучасному Ізраїлі. Кібуц - це комунальне сільськогосподарське поселення. П. Бергер вказує: «Кібуц походить від єврейського заселення Палестини і являє собою спробу високоідеалістичної і соціалістичної групи провести експеримент з новою, більш досконалою формою суспільства. У різних частинах Ізраїлю існує цілий ряд типів кібуців. Тут не робилося жодної спроби скасувати шлюб як такий, але робився сильний акцент на колективному вихованні дітей» [1, с. 126].

З практичної точки зору колективне виховання передбачало проживання підростаючого покоління в «дитячому будинку» з іншими дітьми кібуци, доросла частина населення перебувала в окремому будинку. Слід зазначити, що місцеві організації кібуци залишалися феноменом у меншості, але практичні аспекти виховання підростаючого покоління привертають увагу наукового світу. Діти кібуців відрізнялися міцною нервовою системою, були менш тривожними, менш індивідуалістичними.

Резюме даного феномена П. Бергер трактує так: «Чи буде хтось вітати таку зміну або шкодувати про неї, це, безперечно, залежить від того, які його цінності в питанні розвитку особистості» [1, с. 127].

У науковому світі постає думка, що молоді люди повинні зосередитися на «реальних» причинах сімейних проблем шляхом прийняття тієї передумови, що особисті проблеми, які багато хто приписує до недоліків людини, часто можуть бути пояснені проблемами в суспільстві [8].

Зміни на ринку праці, рівень освіти в технологічних сферах найбільш сильно підтримують рух у бік підвищення сценарію індивідуалізації, з сильним акцентом на гнучкості і можливості перехідних подій за часом і характером. У перебігу наступних двадцяти п'яти років розумно очікувати, що молоді люди будуть продовжувати відкладати їх «повний» перехід до дорослого життя, будуть переслідувати індивідуальні цілі.

Це відбудеться у зв'язку з технічними і професійними змінами (наприклад, триває перехід до економіки послуг), що вимагає високого рівня освіти й більшої гнучкості. Багато молодих людей будуть змінювати роботу та умови життя кілька разів у період переходу до дорослого життя, у зв'язку з нестабільною ситуацією на ринку праці. Ці зміни можуть призвести до більшої залежності від батьківського дому і нетрадиційних партнерств для тимчасових або перехідних періодів. Але більшість молодих людей, в кінцевому рахунку, одружуються, виходять заміж і народжують дітей. Слід підкреслити, що у пізньому віці виникатимуть проблеми через особливості поведінки в сім'ї, і це найчастіше у відповідь на індивідуальні потреби. Загальний коефіцієнт шлюбів, швидше за все, дещо знизиться і розлучуваність стабілізується. Багато хто буде чекати можливості вийти заміж, а більш пізній вік вступу в шлюб пов'язаний з більш низькою схильністю до розлучення.

Огляд тенденцій у плані майбутніх відносин між поколіннями надає додаткову підтримку підвищенню моделі індивідуалізації. Наприклад, швидкий розвиток технологічної сфери надасть людям безліч методів, щоб спілкуватися. З одного боку, досягнення мають потенціал, здатний зробити покоління ближче один до одного, особливо якщо члени родини географічно віддалені. З іншого, ці досягнення можуть бути сприйняті як загроза формування спорідненої поведінки, особливо якщо дивитися в контексті індивідуалізації, соціальної ізоляції, спеціфіки фізичних і соціальних контактів [8].

Висновки. Важливою відправною точкою позитивних змін для молоді є необхідність мати чітке уявлення про те, що суспільство стане більш жалісливим і турботливим якщо припустити, що вся молодь має одні й ті ж основні потреби, в той час як деякі групи можуть мати унікальні потреби та інтереси.

Політика повинна будуватися на тому, щоб проголосити гуманістичні цінності і враховувати цей досвід в перспективі для напрямків, які потребують поліпшення. На індивідуальному рівні молоді люди можуть знайти силу шляхом вивчення історії світу, в якому вони живуть, витоків і розвитку соціальних проблем, бути хоча б у загальних рисах з інститутами, що регулюють їхнє життя. Саме з розвитком інформаційної інфраструктури розширюється зміст

і функціональний діапазон родинного виховання, в який включається формування дисципліни інтелектуальної праці, культура тьюторингу, усе це є ресурсом свідомої життєтворчості у вигляді піклування про себе

Таким чином, родинне виховання відіграє

надзвичайну роль у професійній самореалізації особистості. Адже саме у родині відбувається перше включення до світу праці, формування самодисципліни, що не в останню чергу визначається родинними цінностями, змістом і настановами родинного виховання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бергер П. Социология: Биографический подход / П. Бергер, Б. Бергер // Личностно-ориентированная социология. – М. : Академический проект, 2004. – С 103-128.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Жан Бодрийяр; [Пер. с фр. послесл. и примеч. Е. А. Самарской]. – М. : Культурная революция; Республика, 2006. – 269 с.
3. Осипова А. А. Общая психокоррекция : учеб. пос. для студ. вузов / А. А. Осипова. – М. : ТЦ Сфера, 2007. – 512 с.
4. Поліщук В. Психологія сім'ї : навчальний посібник / В.Поліщук, Н.Ільїна, С.Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2009. – 282 с.
5. Поліщук В. М. Соціальна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення) : навч. посібник / В. М. Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 217 с.
6. Простір арт-терапії : зб. наук. статей / за ред. В. А. Семіченко, А. П. Чупрікова та ін. – К. : Міленіум, 2007. – Вип 1. – 162 с.
7. Фройд З. Вступ до психоаналізу / З. Фройд; [пер. з нім. П. Тарашук]. – К. : Основи, 1998. – 709 с.
8. Mitchell B. Ann The boomerang age: transitions to adulthood in families / Mitchell B. Ann. - New Jersey: Transaction Publishers, 2006. – 230 p.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2014

REFERENCES:

1. Berger P. Sociologia: Biograficheskiy podhod (Sociology). Lichnostno-orientirovannaya sociologia. M.: Akademicheskiiy projekt, 2004. P. 103-128.
2. Bodiyyar Zh. Obschestvo potrebleniya. Ego mify i strukturyi (Consumer society . Its myths and structures). M. : Kulturnaya revolyutsiya; Respublika, 2006. 269 p.
3. Osipova A. A. Obschaya psihokorreksiya : ucheb. pos. dlya stud. vuzov (Overall psychocorrection). M. : TTs Sfera, 2007. 512 p.
4. Polishchuk V. Psykholohiia simi : navchalnyi posibnyk (Family Psychology). Sumy : Universytetska knyha, 2009. 282 p.
5. Polishchuk V. M. Sotsialna psykholohiia (prohramni osnovy, zmistovi moduli, informatsiine zabezpechennia) (Social Psychology (program base, thematic modules, information)). Sumy : VTD "Universytetska knyha", 2006. 217 p.
6. Prostir art-terapii (Space art therapy). K. : Milenium, 2007. Vyp 1. 162 p.
7. Froid Z. Vstup do psykhoanalizu (Introduction to psychoanalysis). K. : Osnovy, 1998. 709 p.
8. Mitchell B. Ann The boomerang age: transitions to adulthood in families. New Jersey: Transaction Publishers, 2006. 230 p.

Дорожко Ірина Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Адреса: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2
E-mail: psychotherapy16@gmail.com

Dorozhko Irina Ivanovna – PhD in psychological science, associate professor
Kharkiv national pedagogical university H.S. Skovoroda
Address: 2, Bliukhera str., Kharkiv, 61168
E-mail: psychotherapy16@gmail.com